

ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА ОБРАЗІВ ПЕКЛА ТА ПЕКЕЛЬНИХ МЕШКАНЦІВ У ЛІРИЧНІЙ ПОЕМІ Ю. КЛЕНА "ПОПІЛ ІМПЕРІЇ"

Інна Юрова

*Донецький університет економіки та права, вул. Університетська, 77, 83048, м.
Донецьк, Україна*

Статтю присвячено аналізу специфіки використання Ю. Кленом образів пекла та нечистої сили у ліричній поемі Ю. Клена "Попіл імперії". Автор досліджує особливості та принципи використання прямих цитат і ремінісценцій тих або інших художніх текстів. Також піднімається питання про важливість "чужого слова" у текстовій та образній канві ліричної поеми "Попіл імперії".

Ключові слова: інтертекстуальність, ремінісценції, цитати, образ пекла, образи нечистої сили.

Зображення у художніх текстах образів пекла та нечистої сили у ХХ ст. набуло своєрідного відтінку та особливого значення. Найактивніше до цих образів зверталися письменники радянського простору - зазвичай, для створення текстів якщо не антирадянського, то хоча б нерадянського характеру. Ю. Клен, І. Багряний, В. Барка... Прізвища таких авторів, як і назви їхніх творів, можна перерахувати довго. Через використання образів пекла та пекельних мешканців українські письменники намагалися передати жах існування людини в радянській системі, всю антигуманну сутність цієї системи. Частково проблему використання образів пекла та нечистої сили у творах українських письменників-емігрантів уже було досліджено автором статті [1, с. 42—46].

Для Ю. Клена характерною є глибша та ширша інтерпретація цих образів. Тому цю роботу буде присвячено аналізу особливості використання письменником образів пекла та нечистої сили. Оскільки лірична поема "Попіл імперії" є наскрізь інтертекстуальним утворенням, також буде з'ясовано літературні джерела обіграних образів та обґрунтовано причини використання саме таких художніх текстів. Актуальність роботи подібного типу незаперечна: незважаючи на загальну популярність та дослідженість художнього доробку Ю. Клена, його лірична поема "Попіл імперії" вже довгий час продовжує залишатися об'єктом вибіркової уваги дослідників, що призводить до того, що твір продовжує зберігати велику кількість лакун, які потребують заповнення.

Фактично лірична поема Ю. Клена "Попіл імперії" є мистецькою хронікою загибелі трьох великих держав - Росії, Австро-Угорщини та гітлерівського Рейху. Тому справедливо помічений "мистецький еkleктизм" [2, с. 23] твору письменника пов'язаний із бажанням "зібрати і зберегти все, що тільки було найціннішого у світовій культурі" [2, с. 23]. Самостійна мистецька цікавість цього явища для нас посилюється ще й тим фактом, що твір Ю. Клена є своєрідною "ідеальною бібліотекою", в якій зібрані та відбиті усі найвагоміші, найяскравіші, найхарактерніші тексти трьох імперій. За допомогою цитат та алузій вказаних текстів Ю. Клен не просто змальовує процес розпаду країн - письменник через використання прямих та непрямих посилань на відомі та ключові літературні тексти відтворює специфіку цього процесу.

Цікавим є також той факт, що автор не тільки обігрує чужі художні образи - він також не менш активно використовує прямі цитати та інші засоби відображення чужого авторського голосу у своєму творі. Так, під час написання тієї частини поеми, в якій провідником виступає Данте Аліг'єрі, Ю. Клен використовує терцини, якими була написана "Божественна комедія". У третій частині, де з'являється Еней, письменник звертається до того віршованого розміру, який використовувався І. Котляревським при написанні "Енеїди". Провідник-Фауст зумовлює використання різних розмірів - "кожній сцені відповідає окремий ритм" [2, с. 25], що у свою чергу було характерним для "Фауста" Гете.

Оскільки лірична поема Ю. Клена побудована за хронологічним принципом, першою у творі "зазнає руйнування" Російська імперія. Від початку письменником протиставляються ідеалізовані уявлення пересічного громадянина про події та сувору реальність того, що відбувається. Так, із загального погляду в новоутвореній державі настає пора розквіту та оновлення, передана через традиційний для літератури та фольклору образ весни: "В Москві якийсь весняний віє дух" [3, с. 152]. Одночасно така картина далека від того, що реально відбувається в державі. Для відтворення реальних подій Ю. Клен звертається до "Бісів" О. Пушкіна. Так починається будівництво письменником складної структури пекельних образів Радянського союзу та тих, кому дісталось керувати новоутвореною державою: "Домінуючим стає для Ю. Клена мотив бісовщини революції; більшовицька вакханалія зображена тут як кривавий банкет сатани... У поемі актуалізується фаустіанський мотив душі, проданої дияволу" [4, с. 92].

Як вже було зауважено, першість у визнанні пекельної сутності новоутвореної держави отримує О. Пушкін - письменник, з якого фактично починається класична російська література. У ліричній поемі Ю. Клена російський класик отримує шанс оголосити загибель Російської імперії. Поява бісу визначає початок руйнування усталеного ладу:

Біс кружляє в чистім полі,
водить нас у клятїм колі...
в бездоріжжя, по камінню [3, с. 152].

Проте пушкінський біс ще символізує класичну стрункність старої імперії, і для опису нових обставин життя фактично є непридатним. Біс О. Пушкіна - жартун та пустун, його дії не йдуть далі дрібної шкоди та незначного обману:

Вон - тепер в овраг толкаєт
Одичалого коня;

Там верстою небывалой
Он торчал передо мной;
Там сверкнул он искрой малой

И пропал во тьме пустой [5, с. 476]. У своєї поемі Ю. Клен чітко повторює ці риси характеру біса - він, пустуючи, зводить Російську імперію з манівців, заманює у вир революційних подій:

Скоком-плигом
в бездоріжжя, по камінню,
білим зайцем або тінню,

вже притрушуючи снігом [3, с. 153]. Але на цьому він фактично втрачає свою актуальність та владність. Для продовження кривавого терору, поглиблення ситуації жаху потрібні інші риси та якості, яких пушкінській біс не має. Так, у поемі Ю. Клена з'являється інший образний ряд демонічних сил, пов'язаний із найвідомішим класичним твором, - "Божественною комедією" Данте Аліг'єрі. Наслідуючи цей світовий літературний зразок, Ю. Клен вводить у свій твір постать провідника, який допомагає ліричному герою розібратися у тій ситуації, яка знаходиться навколо. Якщо в "Божественній комедії" провідником виступав Вергілій, то у ліричній поемі Ю. Клена у цій ролі з'являється сам Данте Аліг'єрі:

О так, стрічались ми не раз, не двічі,
І в зустрічах отих єднано нас
не раз ім'я священне Беатріче! [3, с. 192].

Пропонуючи свої послуги, осучаснений поет зауважує:

А я... чи ж я не "спец" у справі пекла,

куди веде мене дорога ця? [3, с. 193], таким чином перетворюючись зі звичайного спостерігача на учасника жахливого дійства:

Як рветься вільний дух мій звідси пріч!

Та далі я спостерігати мушу

і сатану зустріти віч-на-віч [3, с. 193]. Дантівсько-кленівське пекло наразі є доволі сучасною і пізнаваною пародією на радянську в'язницю та ГУЛАГ [6, с. 20]. Відповідно всі гріхи, які приписувалися ув'язненим грішникам, були також взяті з радянського життя:

Поет, що оспівав колись весну,
був, виявлялось, змовник небезпечний:

весною звав реакцію страшну [3, с. 199]. Упізнаваними у творі також є покарані грішники, в образах яких Ю. Клен вивів митців - своїх сучасників, які зазнали репресій від радянської влади. Серед тих, хто зазнав жахів таборів та в'язниць, письменником були названі М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара, Л. Курбас та ін.

Принципи функціонування пекла у Данте Аліг'єрі та Ю. Клена різні: італійський письменник прагне показати справжніх грішників, український автор змальовує життя тих, кого винним визнає система. Пекло в обох митців структуроване. Так, у Данте Аліг'єрі існує дев'ять кіл пекла, кожне структурозавершене та визначене тими провинями, які спокутує грішник. Натомість Юрій Клен просто розділяє два "етапи" карного поцесу радянської країни: в'язниця, де відбувається слідство, та табори, в яких доводиться відбувати строк покарання. Обоє письменників також об'єднують прагнення не тільки налякати читачів певними жахотями, але й обґрунтувати кожну кару. Отже, характерною особливістю пекла, змального Ю. Кленом, є той факт, що кожне покарання тут відповідає тій провині, яку приписують караному. Так, наприклад, тих, хто може приховувати золото, "розтоплюють" [3, с. 196], тих, хто не хоче "топити" своїх рідних та друзів, змушують тонути у зачиненій камері [3, с.197], тих, хто не схотів вступати до колгоспу, змушують займатися беззмисливими діями [3, с. 204] тощо.

Третя частина ліричної епопеї Ю. Клена присвячена подіям Другої світової війни і, зокрема, окупації України. Образ пекла знову виступає тут ключовим. Проте роль провідника тут уже відіграє Еней.

Формальні атрибути пекла Ю. Клен зберігає. Так, при вході на всіх чатує триголовий пес, якого не можна обійти, але від якого можна відкупитися. Так, епізод із входження до пекла описував І. Котляревський:

Три голови мав пес сей мурий,
Він на Енея загарчав.
Загавкав грізно в три язики,
Уже був кинувсь і кусать...
Аж баба хліб бровку шпурнула

І горло глевтяком заткнула [7, с. 104]. Ю. Клен формально осучаснює цей перебіг спілкування з жахливим сторожем:

Угледів я тоді потвору,
що триголовою була,
і гавкали три пащі хором,
з них слина з лайкою текла...
Але Еней не стратив нервів:
в німецьку пащу, як мастак,

шпурнув бляшанок п'ять консервів... [3, с. 260]. Формальне співвідношення зображуваного пекла в обох письменників залишається рівномірним, і одночасно зберігається те саме сутнісне протиставлення пекла-покарання-для-грішників і пекла-покарання-для-звичайних-людей, що було характерним для творів Ю. Клена та Данте Аліг'єрі.

Так, у творі І. Котляревського людей у пеклі карають певним способом за певну провину, причому ці спосіб та провина є співвідносні:

Панів за те там мордовали
І жарили зо всіх боків,
Що людям льготи не давали

І ставили їх за скотів [7, с. 105]. У "Попелі імперії" "безвинно винуваті" люди також зазнають тортур через певні свої особливості - як особисті, так і професійні:

Робітників із України
везли в вантажних поїздах,
де, позамикані, мов свині,

вони товклись, як у хлівах [3, с. 266]. У третій частині ліричної поеми "Попіл імперії" з'являється ще одна сюжетна лінія, пов'язана із розкриттям теми пекла на землі. Йдеться про ремінісценції з "Фауста" Гете. Ю. Клен обігрує одну зі сцен твору німецького письменника - вальпургієву ніч. У ліричній поемі "Попіл імперії" використовуються образи демонів, відьом та големів - штучних людей, які наділені прагнення до руйнування та нищення всього живого навколо себе.

Лірична поема Ю. Клена "Попіл імперії" являє собою складне поєднання власних авторських візій та ремінісценцій з художніх творів, ключових для провідних імперій

XX століття. Завдяки складному синтезу свого та чужого письменнику вдається не тільки передати особливості світогляду певного народу, але й відтворити історію його життя у поняттях, цитатах та образах, характерних саме для нього. Так, при зображенні процесу перетворення Російської імперії на Радянський союз, Ю. Клен використовує твори О. Пушкіна та Данте Аліг'єрі, при відтворенні життя фашистської Німеччини з'являються алюзії до текстів І. Котляревського та Гете.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Юрова І.* Творча особистість І. Костецького у літературному дискурсі II половини XX століття : монографія / І. Юрова. - Донецьк : Норд-Прес, 2006. - 270 с.
2. *Качуровський І.* Відгуки творчості Гете в поезії Юрія Клена / І. Качуровський // Сучасність. - 1983. - № 3. - С. 18-36.
3. *Клен Ю.* Попіл імперії / Ю. Клен // Клен Ю. Вибране - К. : Дніпро, 1991. - С. 131-156.
4. *Косяк Л.* Образний світ Ю.Клена (поема "Попіл імперії") / Косяк Л. // Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму. - Дрогобич : Відродження, 2004. - С. 90-99.
5. *Пушкін А.* Бесы / А.Пушкін // Пушкін А. Избранные стихотворения. - М. : Художественная литература, 1985. - С. 475-476.
6. *Ковалів Ю.* Прокляті роки Ю. Клена / Ю. Ковалів // Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму. - Дрогобич, 2004. - С. 3-23.
7. *Котляревський І.* Енеїда / І. Котляревський. - К. : Дніпро, 1983. - 334 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.12.2010

Прийнята до друку 26.12.2010

LITERARY SOURCES OF IMAGES OF HELL AND HELLISH INHABITANTS IN LYRIC POEM OF YU.KLEN "POPEL IMPERII"

Inna Iurova

*Donetsk University of Economics and Law, 77, Universytetska Str., 83048,
Donetsk, Ukraine*

The article is devoted to the analysis of specific of the use by Yu.Klen mages of hell and hellish inhabitants in the lyric poem of Yu.Klena "Popel Imperii". An author probes features and principles of the use of direct quotations and reminiscences those or other artistic texts. A question is also devoted to importance of "stranger words" in the text and images canvas of lyric poem "Popel Imperii".

Artistic curiosity of this text for us increases yet and by a circumstance that work of Yu.Klen is original "ideal library", in which collected and removed all most ponderable, brightest, most specific texts of three empires. By quotations and allusion of the indicated texts Yu.Klen represents the process of disintegration of countries not simply - a writer through the use of lines and not lines references to the known and key literary texts, reproduced the specific of this process.

Interesting is also circumstance that an author beats stranger artistic offenses not only - he also no less actively uses direct quotations and other drawing of stranger author voice tools the work. Yes, at writing of that part of poem, Dante of Aligeri comes forward in which an explorer, Yu.Klen uses terza rimas what was written with "God's Comedy". In the third part, where appeared Aeneas is, a writer speaks to the that written in verse size which was used by I.Kotlyarevsky at writing "Enejida". Faust predetermines the use of different sizes - the separate stage is answered by separate rhythm, that in same queue was characteristic for "Faust" Gete. Yu.Klen in accordance with the terms of Ukrainian life reminds offenses of hell and hellish inhabitants.

Key words: intertexts, reminiscences, quotations, images of hell, images and hellish inhabitants.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ИСТОЧНИКИ ОБРАЗОВ АДА И АДСКИХ ЖИТЕЛЕЙ В ЛИРИЧЕСКОЙ ПОЭМЕ Ю. КЛЕНА "ПЕПЕЛ ИМПЕРИИ"

Инна Юрова

Донецкий университет экономики и права, ул. Университетская, 77, 83048, г. Донецк, Украина

Статья посвящена анализу специфики использования Ю. Кленом образов ада и нечистой силы в лирической поэме "Пепел империи". Автор исследует особенности и принципы использования прямых цитат и реминисценций тех или иных художественных текстов. Также поднимается вопрос о важности "чужого слова" в текстовой и образной канве лирической поэме "Пепел империи".

Ключевые слова: интертекстуальность, реминисценции, цитаты, образ ада, образы нечистой силы.